

DE L'ACOLLIDA A LA INTEGRACIÓ SOCIAL RESUM EXECUTIU

Resum executiu dels resultats de l'estudi sobre migracions internacionals, acollida i integració social promogut l'any 2020 per la Regidoria de Polítiques socials, comunitàries i diversitat de l'Ajuntament de Sant Joan Despí. Data de lliurament: octubre de 2021.

ESTUDI SOCIAL
SOBRE LA
MIGRACIÓ
INTERNACIONAL
A SANT JOAN
DESPÍ

De l'acollida a la integració social

Resum executiu

Autora: Gabriela Poblet Denti

Col·laboradors/es: Oscar Redondo i Mercè Parpal (Ajuntament de Sant Joan Despí)

Equip col·laborador: Raül Hernández, Marina Sabaté i Silvia Carrasco Pons. Europa Sense Murs i Emigra-CER-M (UAB)

Aquest estudi es va realitzar per encàrrec de la Regidoria de Polítiques socials, comunitàries i diversitat de l'Ajuntament de Sant Joan Despí a l'entitat Europa Sense Murs que treballa en conveni de col·laboració amb la Universitat Autònoma de Barcelona (grup Emigra CER-Migracions). En aquest document es presenten els resultats en forma de resum executiu i divulgatiu.

Període d'execució de l'estudi: De febrer a novembre de 2020

Data de lliurament resum executiu: octubre de 2021

© Europa Sense Murs

EUROPA
SENSE
MURS

emi
GRA

UAB
Universitat Autònoma
de Barcelona

Índex

Introducció	2
Objectius i metodologia	3
Les migracions internacionals al Baix Llobregat.....	4
La població estrangera a Sant Joan Despí	6
Causes i dinàmiques de les migracions	12
De l'acollida a la integració social.....	16
Resultats del treball de camp	18
La migració transnacional: factors, causes i tipus de migració.....	18
Situació jurídica.....	20
Situació laboral.....	23
Benestar i drets socials	24
Relacions socials.....	26
Ciutadania i participació	27
Convivència i pertinença.....	28
Conclusions	30
Identificació de necessitats i recomanacions	31
Referències.....	32

Introducció

Els resultats, reflexions i recomanacions que es presenten en aquest resum executiu són fruit de l'estudi "De l'acollida a la integració social" encarregat per la Regidoria de Polítiques socials, comunitàries i diversitat de l'Ajuntament de Sant Joan Despí per conèixer la situació de les migracions internacionals al municipi i elaborar propostes d'acció per a un nou pla d'acollida que doni respostes a les necessitats de la població migrant i refugiada en el seu procés d'acollida i integració social.

Les migracions internacionals al sud d'Europa s'han esdevingut un fenomen estructural els últims trenta anys, i han tornat a tenir ressò mediàtica els últims cinc anys a partir de l'anomenada "crisi dels refugiats". El control de fronteres i les polítiques migratòries van configurar l'imaginari de "migrant" i/o "refugiats" com aquella persona intrusa i pobre que "envaeix" i que "no pertany" a la ciutadania. D'altra banda, en oposició a aquesta figura, a Catalunya part de la ciutadania es va mobilitzar el voltant del "volem acollir", però que no es tradueix del tot en les polítiques d'acollida del dia a dia i en el benestar de les persones migrants i refugiades.

Des d'una perspectiva de la sociologia de la globalització, les migracions internacionals s'han convertit en un fenomen més complex que una simple mobilitat entre origen i destí (Sassen, 2003) i alhora multicausal. Les migracions actuals cap a Catalunya es produeixen per motius econòmics, però també per altres motius com violència endèmica, crisi humanitària, violència masclista, entre altres, i a vegades es presenten múltiples destinacions. Sant Joan Despí no és aliè a aquesta realitat de la globalització que són les migracions internacionals.

Aquest resum executiu recull els resultats més destacats i les reflexions més rellevants de l'informe final de l'estudi "de l'acollida a la integració social" i es divideix en dues parts. Una primera part amb dades quantitatives per conèixer la magnitud, característiques i distribució de la població estrangera a Sant Joan Despí; i una segona part amb els resultats del treball de camp etnogràfic, que permet aprofundir sobre el fenomen social de les migracions internacionals i el procés d'acollida cap a la integració social en les seves múltiples dimensions. Els resultats es presenten de manera esquemàtica a partir de l'instrument d'anàlisi utilitzat a l'estudi. Aquest instrument permet explorar set diferents dimensions del procés d'acollida fins a la integració social de la població migrada: La migració, situació jurídica, inserció laboral, benestar i drets socials (salut, educació i oci, entre altres), Relacions socials, participació i ciutadania, i convivència i pertinença. Malgrat es tracta del aspectes que fan al benestar i a l'accés als drets en general en la vida d'una persona, els primers pertanyen a una dimensió material, i als últims tres a tracten aspectes més simbòlics però on es condensen també els altres aspectes de la vida quotidiana de les persones migrants i refugiades.

Objectius i metodologia

El municipi de Sant Joan Despí compta amb un Pla de recepció i acollida municipal (PRAM) implementat a partir del 2015 que té l'objectiu de treballar per l'acollida, l'apoderament i la cohesió social envers la població migrant a SJD. Aquest pla ha mostrat bons resultats però necessita ser ampliat d'acord a les noves necessitats de la població migrant i refugiada i transformar-ho en la base d'un model de convivència i cohesió social.

Objectiu general:

Conèixer la situació general de les migracions internacionals a Sant Joan Despí i identificar necessitats per elaborar recomanacions en post de la convivència i la cohesió social per al nou pla d'acollida.

Objectius específics:

- Identificar i interpretar les dinàmiques i necessitats de la població d'origen estranger que viu a Sant Joan Despí.
- Identificar les percepcions i discurs sobre la població migrant i refugiada a SJD en relació amb la convivència.
- Elaborar recomanacions per a un nou pla d'acollida que apuntali la integració social.
- Elaborar propostes per a un nou marc de referència o model de convivència.

Metodologia i tècniques

Es tracta d'un estudi amb metodologia etnogràfica des d'una perspectiva socioantropològica, longitudinal, intercultural i de gènere, i amb enfocament de drets abordats des del paradigma sociocrític. El treball etnogràfic va consistir en un treball de camp realitzat amb una combinació de tècniques qualitatives i quantitatives, entenent l'etnografia com un procés reflexiu amb una triple accepció d'enfoc, mètode i text (Guber, 2001). El treball de camp es va realitzar durant els mesos de maig a octubre de 2020. En una primera fase s'ha realitzat una anàlisi de dades quantitatives obtingudes de l'Indecat i de l'INE, i anàlisi de documentació i hemeroteca en relació amb Sant Joan Despí, història i convivència. En una segona fase s'ha realitzat el treball de camp etnogràfic.

Les tècniques qualitatives de recollida de dades al treball de camp etnogràfic van ser:

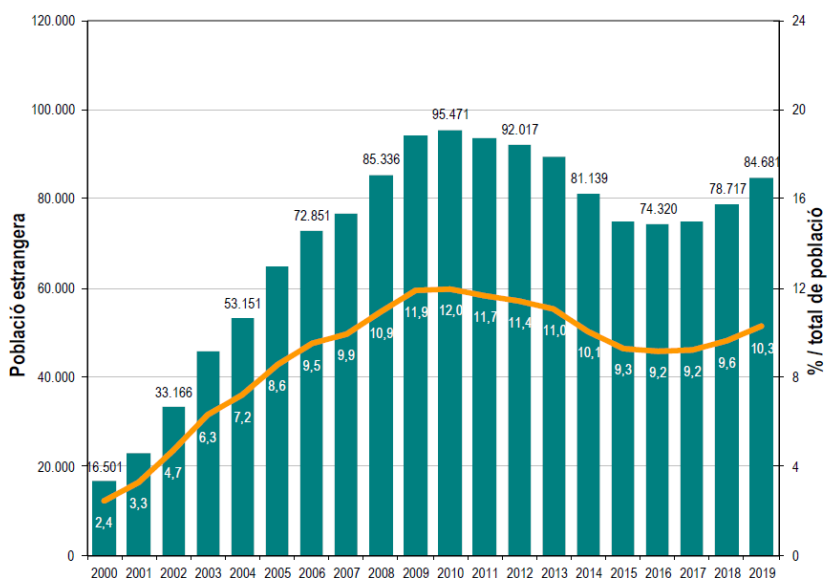
- 14 entrevistes obertes a informants claus i membres d'entitats de Sant Joan Despí.
- 29 entrevistes semi-estructurades a població migrant estrangera.
- Dos entrevistes grupals a població d'origen estranger.
- Un grup focal de joves dels quatre barris de Sant Joan Despí.
- Observació participant sistemàtica a l'espai urbà del poble, parcs, mitjans de transport i esdeveniments del poble.
- Rutes de sondeig als quatre barris per parlar amb comerciants i testimonis de camp.

Les migracions internacionals al Baix Llobregat

A la Comarca del Baix Llobregat, les migracions internacionals han augmentant per tercer any consecutiu, després d'una lleu baixada durant la crisi econòmica (2009-2015). La població estrangera ha crescut l'últim any en 5.964 persones, una proporció major al creixement de les persones espanyoles d'origen. Aquesta tendència d'increment de població estrangera coincideix amb el patró del conjunt de Catalunya i també amb altres àrees metropolitanes de les principals ciutats d'Espanya. Les migracions internacionals han crescut als últims tres anys, fins i tot amb la arribada de persones refugiades i migrants forçosos d'Amèrica Llatina (Veneçuela, Colòmbia, Hondures i Perú).

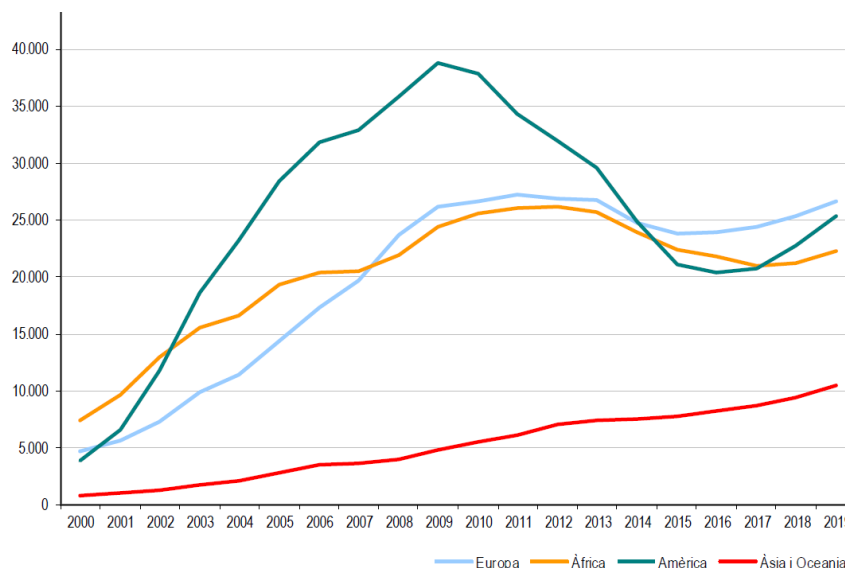
Les migracions internacionals al Baix Llobregat són conseqüència del model productiu de la globalització i constitueixen un fenomen estructural. Malgrat durant la crisi econòmic (2009-2015) es va produir un descens de l'arribada de població estrangera (degut al retorn i a la desacceleració dels fluxos), la majoria de famílies migrants han optat per la permanència i l'arrelament.

Gràfic I: Evolució de la població estrangera al Baix Llobregat

Font: OC-BL, a partir de les dades de l'IDESCAT

Gràfic II: Evolució de la població estrangera per continents al Baix Llobregat

Font: OC-BL, a partir de les dades de l'IDESCAT

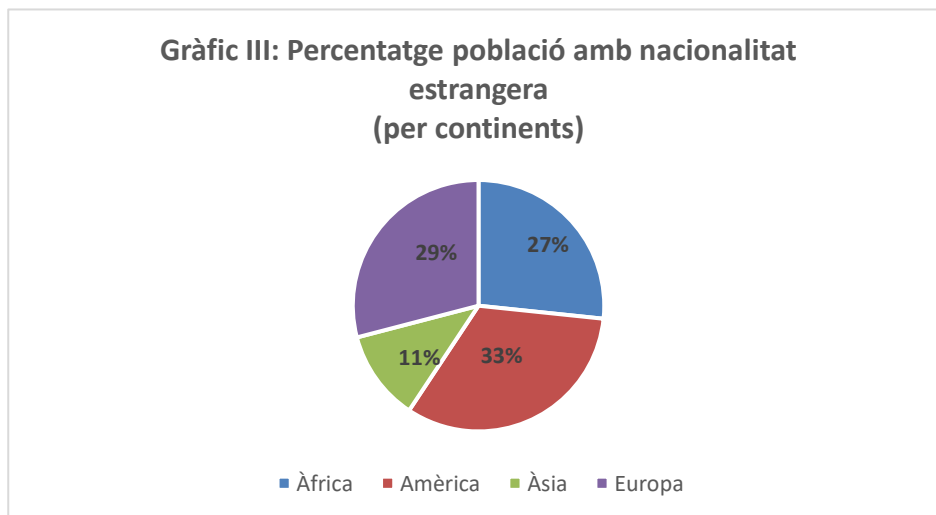
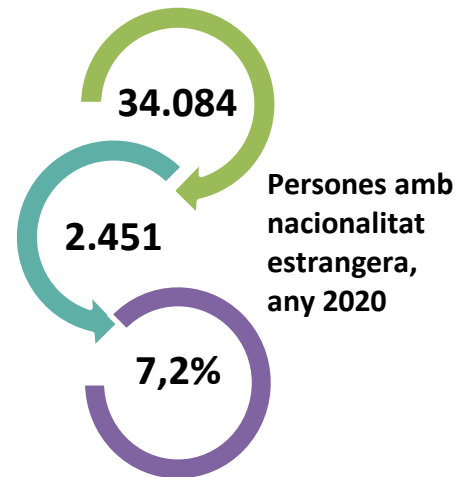
Al gràfic II sobre la evolució de la població estrangera per continents es nota clarament la pujada de les migracions procedents del continent americà a partir del 2016. Però si observem el gràfic, veiem que tots els continents han pujat, una tendència que també coincideix amb l'àrea metropolitana i amb el conjunt de Catalunya.

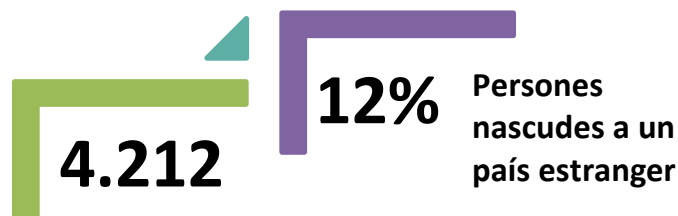
La població estrangera a Sant Joan Despí

A Sant Joan Despí, l'any 2020 la població amb nacionalitat estrangera representa un 7,2% (2.451 persones) sobre un total de 34.084 habitants.

Per continents i per evolució de les migracions, la població estrangera a Sant Joan Despí va seguir un patró similar al del Baix Llobregat. Malgrat el col·lectiu nacional més nombrós és el marroquí, la població procedent d'Amèrica Llatina i de la resta d'Europa és majoritària, mentre que la població procedent d'Àsia és bastant menor.

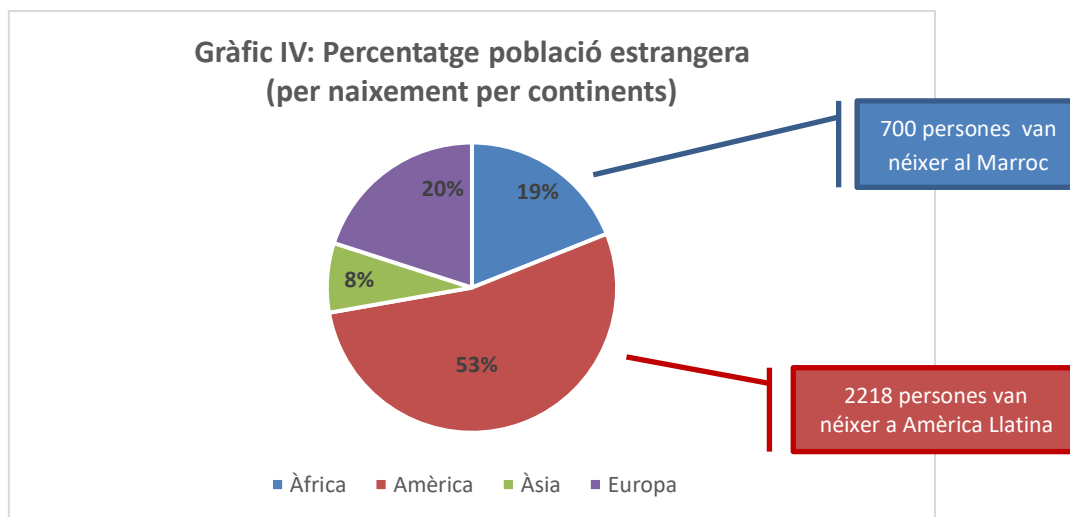
Però segons el lloc de naixement les persones d'origen estranger són molt més, sumant un total de **4.212 persones, una xifra que** es correspon a un **12%** del total de població de SJD (34.123 amb dades actualitzades)¹.

¹ Dades de l'Indecat (2019). Aquesta dada ha canviat en el transcurs de la elaboració d'aquest informe per la actualització de les dades del padró i per la arribada de persones al 2020. Al començament del treball de camp el percentatge era d'un 11%.

Naixements i nacionalitats

Les dades per lloc de naixement ofereixen variacions en relació amb les dades de població estrangera per nacionalitat, i ofereixen informació sobre la procedència dels habitants, la evolució de les migracions internacionals i l'accés als drets de ciutadania. Al gràfic IV es mostren els percentatges, destacant la quantitat de població procedent d'Amèrica Llatina i del Marroc, i a taula I, es mostra el creuament entre lloc de naixement i nacionalitats.

Taula I: Població de Sant Joan Despí, per nacionalitat i lloc de naixement

Nacionalitat	Lloc de naixement			Total
	Catalunya	Resta Espanya	Estranger	
Espanyola	21.849	7.828	1789	31466
Resta UE	54	3	554	611
Resta d'Europa	13	0	154	167
Àfrica	90	1	564	655
Amèrica del Nord i Central	10	0	241	251
Amèrica del Sud	19	1	649	669
Àsia i Oceania	42	1	261	304
Subtotal població estrangera	228	6	2.423	2657
Total	22.077	7.834	4.212	34.123

Font: Idescat, a partir del Padró continu de l'INE².

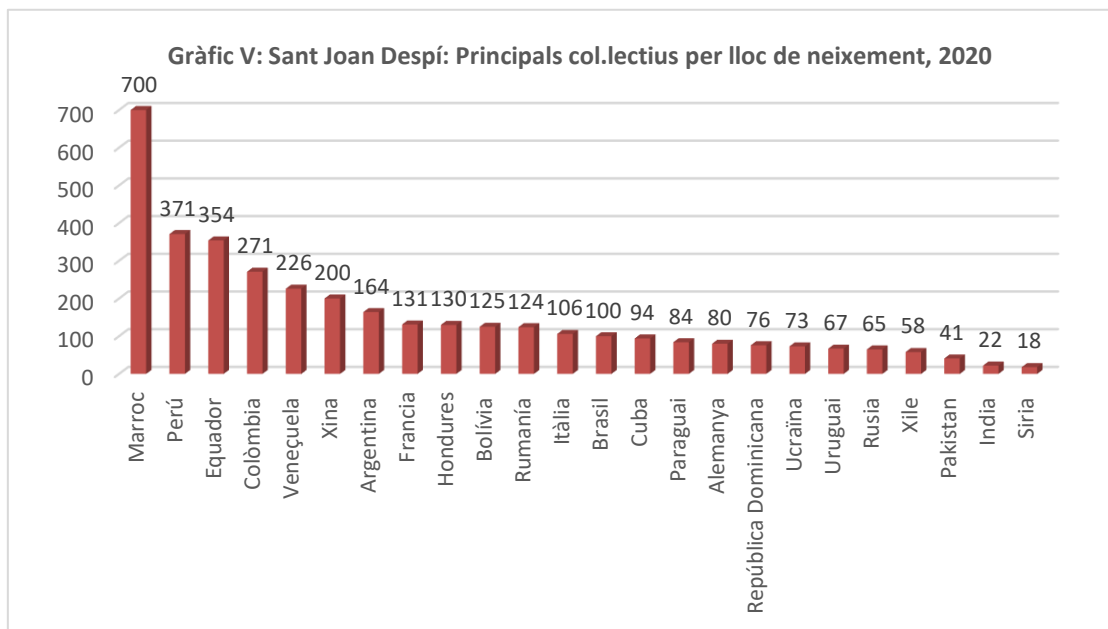
Entre la població de Sant Joan Despí nascuda al estranger, hi ha **1789 persones que tenen la nacionalitat espanyola (un 42% del total de població nascuda a l'estranger)**. D'aquestes 1789 persones, la majoria són procedents de països d'Amèrica Llatina, de col·lectius que han vingut abans de la crisi, majoritàriament d'Equador, Perú, República Dominicana i Bolívia, i que han obtingut la nacionalitat espanyola per residència.

² última data de consulta: 3 de gener de 2021

<https://www.idescat.cat/pub/?id=pmh&n=682&geo=mun:082172&lang=es>

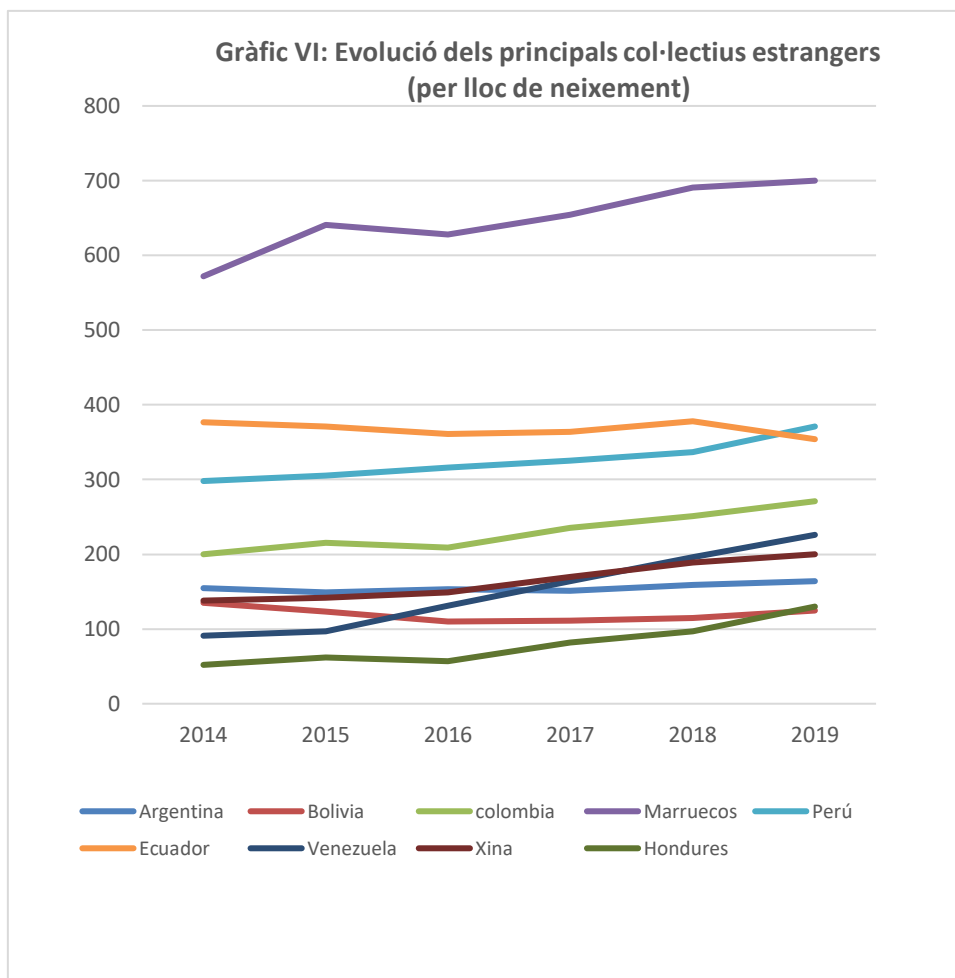
Principals col·lectius nacionals

Les dades de la població estrangera a Sant Joan Despí diferenciades per països segueixen més o menys el mateix patró que a la comarca i que a la resta de Catalunya. Al gràfic V es pot apreciar la població estrangera per lloc de naixement, tenint en compte els col·lectius més nombrosos.

Evolució de les migracions internacionals a Sant Joan Despí

A Sant Joan Despí les dinàmiques dels fluxos migratoris són similars al Baix Llobregat i a la resta de Catalunya, amb una desacceleració de les migracions internacionals durant la crisi econòmica, i amb un augment després del 2015. Això és degut a una lleu recuperació econòmica al sud d'Europa, però també a nous moviments de població i a l'acceleració de la migració forçosa de persones procedents de països d'Amèrica Llatina. Com es veu al gràfic VI, els col·lectius que més van créixer els últims anys van ser Veneçuela, Colòmbia, Perú i Hondures, i també la població xinesa. La població procedent de Bolívia i Equador va disminuir, mentre que la població d'Argentina (i en general també de l'Europa comunitària malgrat no es mostra al gràfic) es va mantenir estable. A dalt de tot del gràfic destaca el col·lectiu marroquí, el més nombrós i que també presenta un increment, malgrat més lleu que altres nacionalitats. Cal aclarir que l'increment del col·lectiu marroquí és degut no només a migracions, sinó també a naixements.

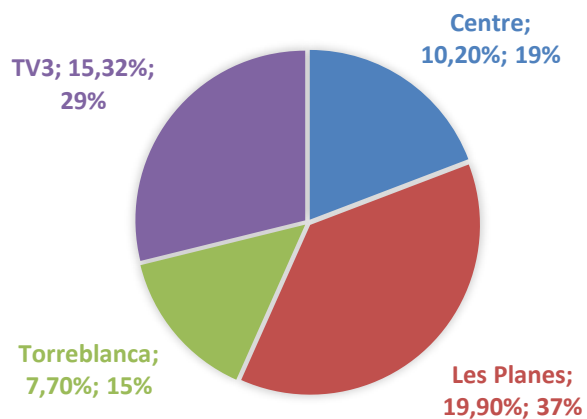

Font: Elaboració pròpia en base a les dades de l'Indecat

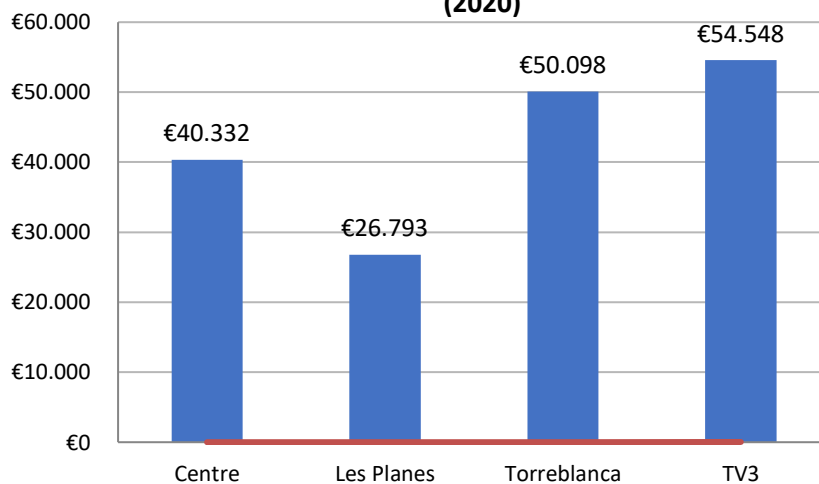
La migració per barris

Pel que fa a la distribució per barris de la migració internacional, si bé el major percentatge de població estrangera viu al barri de Les Planes (19,90%), observem que també hi ha una important presència al barri de TV3 (15,32 %), que presenta una renda alta. El gràfic VIII mostra el percentatge de migració estrangera (segons lloc de naixement) per cada barri, i alhora el percentatge que representa sobre el total. A continuació, al gràfic IX es comparen la renda mitjana per habitatge dels quatre barris de Sant Joan Despí.

Gràfic VII: percentatge persones nascudes al estranger per barris (2020)

Gràfic IX: Renda mitjana per habitatge Sant Joan Despí (2020)

Resum de dades quantitatives i conclusions

- Un 12% de la població de Sant Joan Despí va néixer a un país estranger.
- Un 42% de la població nascuda a l'estranger té nacionalitat espanyola, un indicador de permanència.
- La ciutat de Sant Joan Despí es municipi d'acollida de població de altres regions del món, especialment d'Amèrica Llatina i del nord d'Àfrica.
- La població estrangera a Sant Joan Despí va augmentar als últims tres anys, principalment amb persones procedents de Veneçuela, Colòmbia, Perú, Hondures i Xina.
- Sant Joan Despí acull els principals col·lectius de persones refugiades que arriben a Catalunya.
- Les dades sobre la població estrangera i la evolució de les migracions internacionals a Sant Joan Despí confirmen que es tracta d'un fenomen estructural i de permanència.
- La població estrangera viu majorment a Les Planes (un 20%) però també als barris de renda alta com TV3 (15%).

Causes i dinàmiques de les migracions

Els últims anys les causes i les dinàmiques de les migracions internacionals cap a Catalunya s'han esdevingut més complexes que un fenomen social de moviment de població entre un origen i un destí. És important conèixer les noves dinàmiques de les migracions internacionals com són la feminització, la migració forçada i el reagrupament familiar accelerat.

Migració feminitzada

La feminització de les migracions respon a un fenomen global de la feminització de la pobresa, d'estratègia econòmica i també del mercat de treball espanyol on el servei domèstic i de la cura representa un nínxol laboral de dones migrants. A Sant Joan Despí, el col·lectiu amb la taxa més alta de feminització és l'hondureny (un 70%), seguit de República Dominicana (68%), Brasil (65%), Paraguai (62%), Ucraïna (61%) i Colòmbia (60%).

A la taula III es poden observar les dades de feminització dels principals col·lectius de migrants a Sant Joan Despí.

Taula II feminització dels col·lectius a SJD

Procedència	Percentatge
Hondures	73%
Rep Dominicana	68%
Brasil	65%
Paraguai	62%
Ucraïna	61%
Colòmbia	60%
Bolívia	59%
França	57%
Perú	56%
Xina	56%
Equador	55%
Veneçuela	54%
Argentina	54%
Romania	51%
Marroc	45%
Pakistan	28%

Font: Elaboració pròpia en base a les dades de l'IDECAT, municipi de Sant Joan Despí.

La migració forçada d'Amèrica Llatina

La migració forçada per violència endèmica des d'Amèrica Llatina cap a ciutats d'Espanya s'ha convertit també en un fenomen estructural, fonamentalment la migració procedent del Triangle Nord d'Amèrica Central i de Colòmbia.

És necessari pensar la integració social com a "solució duradora", i en la acollida de migrants i refugiats com el primer pas cap a la integració social amb una perspectiva a llarg termini i de no retorn als països d'origen. Les persones que van migrar de forma forçada necessiten acompanyament psicoemocional per revertir situacions de violència.

L'increment de fluxos de migració forçosa procedent d'Amèrica Llatina per violència endèmica fora de context bèl·lic i també per crisis humanitària (com el cas de Veneçuela i de Nicaragua) s'ha consolidat al 2019. Segons l'informe de la OAR (Oficina d'Asil i Refugi del Ministeri d'Interior), el 2019 el 80% dels sol·licitants d'asil van ser persones procedents d'Amèrica Llatina: Veneçuela en primer lloc (un 34%), seguit de Colòmbia (un 24%), Hondures, Nicaragua i El Salvador. Si sumem també Perú (un col·lectiu que els dos últims anys ha començat a demandar asil per la inestabilitat política, inseguretat i altres violències), i altres països d'Amèrica Llatina, s'han presentat un total de 118.264 sol·licituds d'asil a tot l'estat espanyol el 2019, més del doble respecte al 2018³. D'aquest total s'han presentat aproximadament un 10% a Catalunya, on els principals col·lectius de sol·licitants d'asil també són d'Amèrica Llatina, amb la excepció de Geòrgia que es posa en 4to lloc.

Taula III: Principals col·lectius de sol·licitants d'asil el 2019

	Sol·licitants d'asil a Espanya 2019	Sol·licitants d'asil a Catalunya 2019	Total població estrangera Catalunya ⁴
Veneçuela	40.886	4.071	22.929
Colòmbia	29.410	2.804	36.521
Hondures	6.803	1.431	41.078
Nicaragua	5.935	283	2.975
El Salvador	4.784	775	4.987
Perú	3.999	376	23.624
Marroc	2.559	170	223.626
Síria	2.452	34	1.325
Ucraïna	2.386	293	23.365
Geòrgia	1.815	788	8.130
Cuba	1.373	86	8.515

³ Dades del Ministeri d'Interior, Gobierno d'Espanya. Informe OAR 2020
http://www.interior.gob.es/documents/642317/1201562/Asilo_en_cifras_2019_126150899.pdf/15f04b97-06e9-4ab0-ba20-7d90ebec1f13

⁴ Font: Indecat. Aquesta estadística ofereix informació relativa a la població estrangera resident a Catalunya segons la nacionalitat.

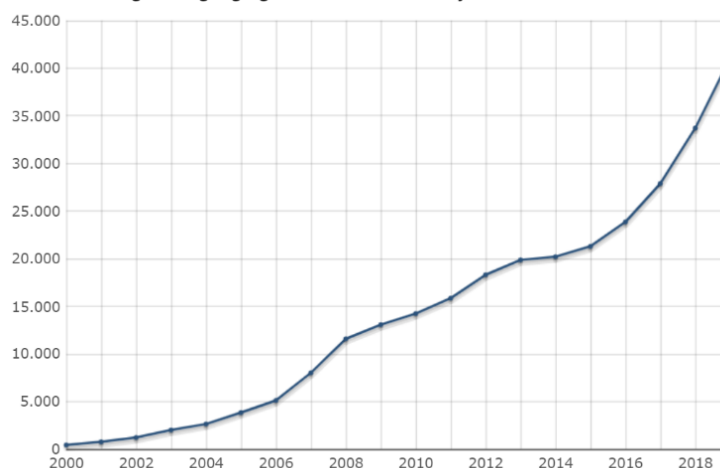
La migració forçada del Triangle Nord d'Amèrica Central: D'Hondures i El Salvador cap a Catalunya.

El creixement constant i la forta acceleració dels fluxos migratoris d'Hondures i El Salvador als últims anys a Catalunya, com mostren aquests gràfics, és un clar reflex d'una migració forçada.

La major acceleració es va produir a partir del 2015, l'any que aquests dos països van tenir l'índex de violència més alt del món sense estar en guerra.

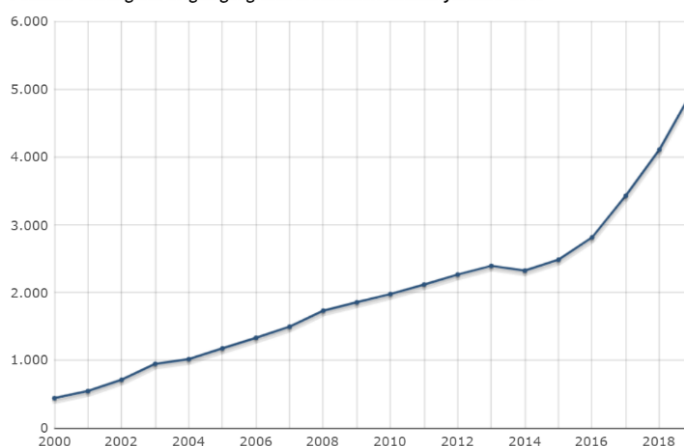
Catalunya, i per tant, Sant Joan Despí, es situa com un destí segur, de fàcil arribada i de pau per la gent que fuig de la violència endèmica.

Població estrangera. Origen geogràfic: Hondures. Catalunya. 2000-2019

Font: Idescat, a partir del Padró continu de l'INE.

Població estrangera. Origen geogràfic: El Salvador. Catalunya. 2000-2019

Font: Idescat, a partir del Padró continu de l'INE.

Xarxes socials i familiars

- Tal i com es va formular des de la teoria clàssica de les migracions per xarxes, la migració es planifica i es produeix per xarxes de relacions socials que es classifiquen en vincles sòlids i vincles dèbils (Granovetter, 1976). Les xarxes de relacions constitueixen un capital essencial de les persones migrants i refugiades: influeixen en la arribada al destí, determinen condicions d'acollida i oportunitats, i contribueixen a la disminució dels riscos i costos de la migració.
- Quan les xarxes de suport i vincles en destí fallen, cosa que s'observa més els últims anys i especialment amb la migració forçada, els circuits i dispositius d'acollida locals fan un paper fonamental,

De l'acollida a la integració social

Al llarg de 30 anys, Sant Joan Despí s'ha esdevingut destí d'acollida de població estrangera, en tant és un municipi de la zona industrial del Baix Llobregat i alhora molt proper a Barcelona. La realitat descrita de la diversitat d'origen de la població de Sant Joan Despí i les dinàmiques de les migracions internacionals de feminització, migració forçada i xarxes de relacions, obliguen a pensar en la integració social de la població com una "solució duradora", però també com un model de convivència.

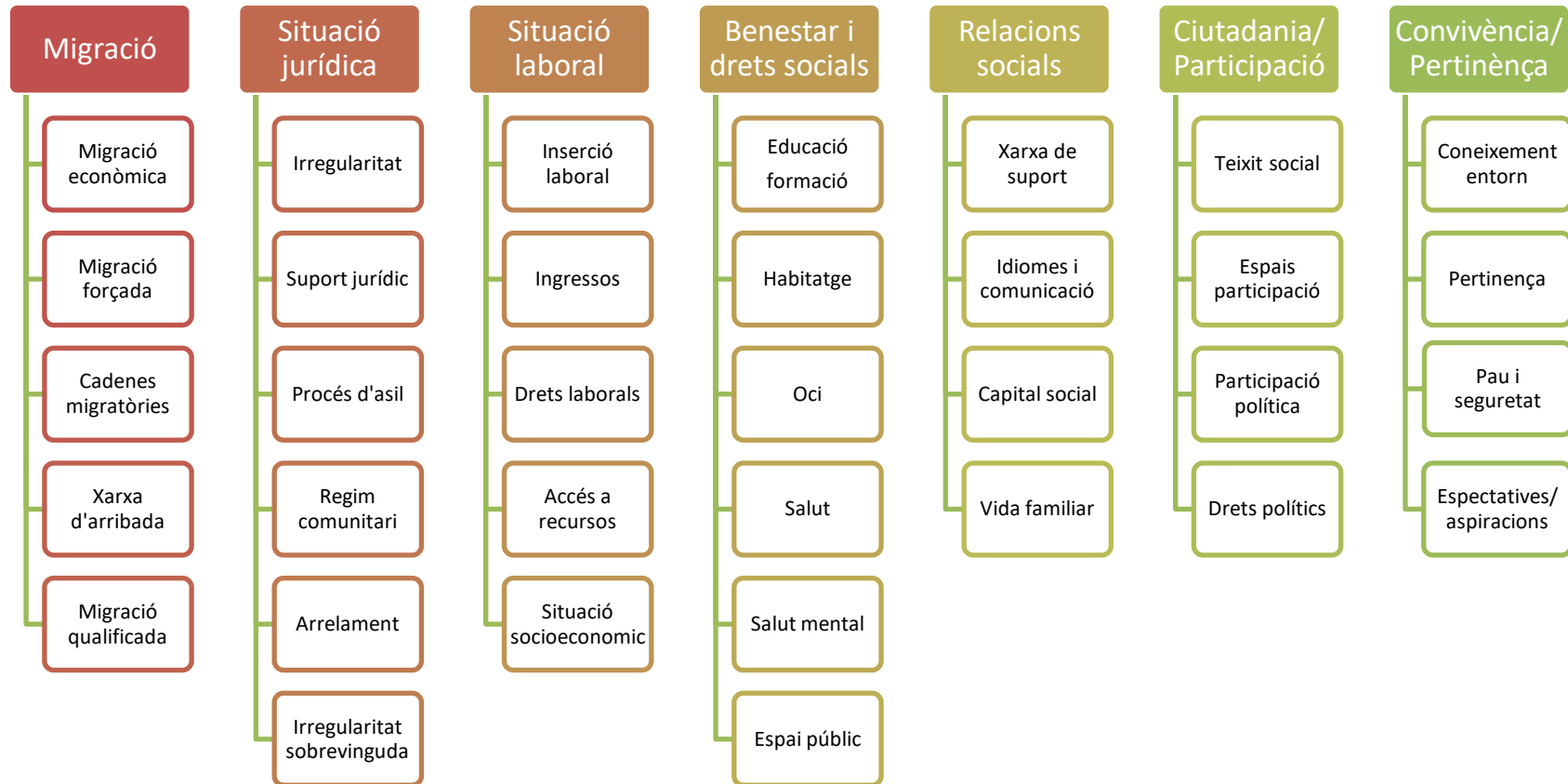
La **Integració social** és un concepte clau per analitzar la situació de la població migrant estrangera des d'un enfocament de drets humans, civils i polítics, per a construir una política d'acollida que apunti a la cohesió social i la convivència. La integració social s'entén en un **marc de justícia social**, igualtat de drets, recursos i participació (Ferguson, 2008, Nacions Unides). És tracta de conèixer i analitzar tots els aspectes de la vida d'una persona que puguin fer que aquesta tingui una vida digna i benestar. Aquest enfocament es relaciona també amb el paradigma formulat per Nancy Fraser (1996) d'interdependència entre reconeixement, redistribució i representació, els tres eixos de la plena ciutadania.

De l'acollida a la integració social

- El procés de l'acollida cap a la integració social és un procés multidimensional i no lineal.
- No existeix un procés d'integració social comú a totes les persones, sinó que existeixen diferents resultats segons diferents factors i circumstàncies a la vida de les persones.

Per abordar aquest fenomen social multidimensional que és el camí de l'acollida a la integració social en aquest estudi, s'ha desenvolupat un **instrument propi** basat en una sèrie de dimensions preliminars utilitzades en la literatura científica (Iglesias i Estrada, 2019; Observatori País Basc). Aquest instrument inclou **set dimensions o aspectes de la vida de les persones** que són: la migració, situació jurídica, situació laboral, benestar i drets socials, relacions socials, ciutadania i participació, i, convivència i pertinença.

Instrument d'indicadors d'anàlisi d'integració social

Resultats del treball de camp

La migració transnacional: factors, causes i tipus de migració

El fenomen de les migracions internacionals s'ha esdevingut complex els últims anys i les causes dels desplaçaments són múltiples. Malgrat les migracions internacionals a Sant Joan Despí es podrien definir a grans trets com a migració econòmica, es detecten altres causes i factors que impulsen a la gent a prendre la decisió de migrar. Aquestes causes i factors determinen diferents tipus de necessitats en el procés d'acollida a la integració social.

Entre les persones entrevistades al treball de camp es troben motius econòmics de la migració (manca de feina, precarietat, manca d'expectatives, etc.) però també migració forçada per crisi humanitària (cas de Veneçuela), per violència, persecucions, amenaces o assetjaments del crim organitzat (casos de famílies de Centreamèrica i de Colòmbia), per estudis i aspiracions, per cadenes i xarxes socials, per matrimoni, i també per la atracció que significa la regió del Mediterrani per a gran part d'una migració qualificada. Als resultats del treball de camp es van trobar les següents observacions:

- La **migració econòmica** generalment està vinculada a un projecte transnacional i a l'enviament de remeses. El projecte migratori se centra en la feina, una situació que pot tenir conseqüències en la salut a curt i llarg termini.
- En la **migració forçada** procedent de Colòmbia, Hondures i El Salvador hi ha coacció, el projecte migratori és de fugida i se centra en trobar pau i seguretat. La primera necessitat és revertir els processos de violència per a la qual cosa es requereix d'un acompanyament psicosocial.
- En la **migració forçada feminitzada** la manca de vincles sòlids comporta riscos greus de vulneració de drets.
- Les **persones refugiades** per violència mostren una manca de confiança per construir vincles, una situació que es pot reparar en el procés d'acollida amb el reforç de la xarxa de suport. D'altra banda, les persones refugiades mostren una gran resiliència i motivació per sortir endavant, un aspecte que s'ha de posar en valor.
- La **migració qualificada** és de diversos estrats socials i nacionalitats diferents, i també té necessitats per cobrir als programes d'acollida, com per exemple la integració social, la pertinença i la generació de xarxes i vincles.
- La **migració per xarxes socials i familiars** no sempre garanteix un bon procés d'acollida i també requereix de dispositius institucionals d'acollida i d'altres xarxes complementàries de suport.

Altres casuístiques de les migracions internacionals a Sant Joan Despí:

- La **migració per matrimoni** pot comportar un gran risc per a la dona si la parella es separa.
- Els casos de **casaments forçats** són una situació extrema de la desigualtat de gènere i els serveis d'acollida resulten vitals.
- Es detecta un nou fenomen que és la **migració de retorn** (persones que van migrar anys enrere, van tornar als seus països d'origen durant la recessió, i els últims anys van tornar a viure a Catalunya). En aquests casos generalment no hi ha risc ni necessitats d'acollida, malgrat a vegades la integració social no és del tot fàcil degut a la pèrdua de capital social.
- **Canvis de municipis**: Amb la migració que procedeix d'altres municipis es presenta el problema de no poder identificar bé les seves necessitats si no coneixen els recursos.

A Sant Joan Despí s'identifiquen grups de "població fluctuant" estrangera. Es tracta de població amb mobilitat que no està empadronada a Sant Joan que pot presentar necessitats concretes o no, però que es percep dins el que és la convivència.

- Dones que treballen a la neteja als barris de renda més alta, que van i venen cada dia a treballar a SJD.
- Dones que treballen en règim intern en la cura de gent gran en barris de SJD però que estan empadronades a altres municipis.
- Homes joves treballadors de la construcció en gran empreses que viuen momentàniament a SJD.
- Població que viu a la frontera Cornellà-Les Planes, empadronada a Cornellà però que fa vida a Les Planes on té els seus vincles i xarxes.
- Població que viu o pernocta en naus o cases abandonades.
- MENA's: Població menor d'edat que creua una frontera sense acompanyament familiar i que es tutelada per Catalunya. Durant un temps va funcionar un centre de primera acollida a un hotel de Sant Just i alguns menors utilitzaven part dels recursos de SJD, com per exemple la pista de Basket.

Situació jurídica

La situació jurídica de les persones estrangeres es un aspecte que sempre ha estat present als mitjans de comunicació i en la opinió pública. Gairebé tota la població va escoltar parlar de “migrants sense papers”, com es coneix popularment a la població en situació administrativa irregular des dels anys noranta a Espanya i també a altres països del sud d'Europa.

La realitat és que la migració internacional no es divideix en “sense papers” i “amb papers”, sinó que hi ha un ventall cada cop més complex de figures jurídiques que donen un determinat status i drets. A continuació s'ofereix una explicació dels diferents status possibles per a després poder assenyalar les diferents necessitats i problemes derivats dels diversos status jurídics.

Situació jurídica	Documents	Drets	Instrument regulador
Turista	Passaport país d'origen (vigent) i visat Schengen	Circulació territori Schengen	Tractat de Schengen i acords de la UE amb tercers països
Irregularitat (“sense papers”)	Passaport país d'origen (vigent o caducat)	Drets humans, civils i socials (salut, educació reglada) Drets laborals però no cotització	Llei estrangera i reglament
Sol·licitant d'asil	Targeta roja i NIE (passaport retintut)	Drets humans, civils i socials. Treball i SS. No pot anar fora d'Espanya	Tractat Dublin (UE) Llei d'asil
Estatut refugiat atorgat	Document refugiat	Tots	Convenció Ginebra (ONU) Llei d'asil
Permís de treball i residència (temporal i després permanent)	NIE i passaport país d'origen	Tots menys drets polítics	Llei estrangera i reglament
Ciudadà de l'UE	NIE i passaport del País de nacionalitat comunitària	Tots. Drets polítics eleccions municipals i europees.	Carta drets fonamentals UE
Permís de treball i residència per règim comunitari (conjugues ciutadania UE)	NIE i passaport del País d'origen o nacionalitat (extracomunitari)	Tots menys drets polítics	Llei estrangera
Nacionalitzat	DNI i passaport espanyol (doble nacionalitat segons convenis)	Plena ciutadania Equivalent a ciutadans naturals	Codi civil Constitució espanyola

Com a primera conclusió pel que fa a la situació jurídica de les persones migrants i refugiades a Sant Joan Despí, s'ha de deixar clar que **una persona en situació irregular té drets humans, civils i socials, incloent els laborals**, ja que a vegades es confon el missatge de denuncia o de por de "no tenir drets" amb la situació material de no tenir cap dret. Malgrat és cert que una persona en situació irregular potser expulsada, també és cert que la llei d'estrangeria contempla que aquesta persona té drets.

- Una persona en situació irregular té drets laborals i mateixes condicions que una persona en situació regular, emparat per les Nacions Unides i també ho estableix la Llei d'estrangeria. La explotació laboral és delictiva.

"Toda persona tiene derecho a disfrutar de todos los derechos humanos y libertades fundamentales, sin distinción de ningún tipo, incluidos el derecho a la vida, a la libertad y a la seguridad de la persona, independientemente del lugar en que ésta se encuentre y de su situación en materia de inmigración (...) los Estados tienen la responsabilidad de promover y proteger los derechos humanos de todas las personas, incluidos los migrantes en situación irregular, que se encuentran en su territorio."

Consejo de Derechos Humanos de Naciones Unidas.

- Els drets socials bàsics com salut i educació es garanteixen mitjançant l'empadronament.
- Les persones estrangeres "sense papers" i les persones estrangeres amb permís de treball tenen els mateixos drets que la ciutadania espanyola, menys els drets polítics.
- Només s'accedeix a tenir ple drets (plena Ciutadania) amb la nacionalitat espanyola (Ciutadania).
- En la irregularitat administrativa influeix molt en la vida de les persones la dimensió simbòlica de la situació, els discursos de la por i també la classe i la xarxa social o els espais per on circula.
- Les diferents figures jurídiques de la migració internacional condicionen i determinen drets i accés a recursos, però també incideixen altres factors com el racisme, la discriminació, el capital social i l'estatus social de la persona.

Cap a la plena ciutadania

- Els ajuntaments no tenen competència en matèria d'estrangeria però sí en donar suport o acompanyament mitjançant recursos jurídics, per assegurar la circulació de la informació i la fiabilitat.
- Tenir la informació clara i erradicar dubtes i confusions sobre els diferents estatus jurídics pot ser vital per al procés d'acollida i fins i tot per a la integració social.
- Molts joves crescuts a Sant Joan no tenen **ple drets**, cosa que pot perjudicar el seu procés d'emancipació.
- Malgrat la adquisició de la nacionalitat no implica automàticament accedir a recursos i oportunitats, resulta un pas essencial per exercir la plena ciutadania, i des dels ajuntaments i/o el teixit social es poden impulsar serveis d'acompanyament o suport, especialment per atendre població juvenil.

Situació laboral

La inserció laboral de persones migrants i refugiades resulta un dels aspectes més crítics del procés migratori i d'integració social arran de la situació general de precarització i segmentació del mercat de treball, però també és un aspecte que necessita ser analitzat més en profunditat ja que en ocasions es cau en frases fetes o simplistes del tipus “tenen feines precàries perquè no tenen papers”, cosa que no sempre és una relació directa.

Els estudis realitzats confirmen que les persones migrants extracomunitaris i refugiades són relegades a determinats segments productius i ocupacions de baixa qualificació. A l'estat espanyol, un 45% de les persones refugiades s'ocupa en el sector serveis urbans (cambrers, ajudants de cuina, neteja, jardineria, etc.), un 18% en el sector agro-industrial, un 19% en la indústria i construcció, i un 13% al servei domèstic i de la cura (Arcarons 2016). Al igual que les dones migrants, les dones refugiades es concentren majorment al servei domèstic i de la cura, i en tasques de baixa qualificació en el turisme (cambreres de pis) i la Hosteleria. Als resultats del treball de camp a Sant Joan Despí, malgrat no és una mostra extrapolable, es detecten patrons similars **d'inserció laboral segmentada** a sectors no qualificats (hosteleria i restauració, neteja i construcció), servei domèstic i de la cura, i també a sectors qualificats i al sector autònom i comerciant, amb les següents observacions.

- Els treballs en sectors no qualificats tenen conseqüències greus en la **salut**.
- La manca de reconeixement de **titulacions** és un problema per accedir a feines qualificades.
- És fonamental promoure la **visibilitat i el reconeixement** de les persones migrants i refugiades comerciants, autònomes i empresàries que contribueixen al desenvolupament local.
- Les dones migrants i refugiades sense papers s'incorporen al **sector de la cura** en règim de 24 hores, la qual cosa porta conseqüències d'aïllament, dificultats de socialitzar i fer els cursos d'acollida, i problemes d'estres, ansietat i depressió. S'han de pensar espais de trobada.
- L'accés a la regularització per accedir a una feina és fonamental, però també les **xarxes socials** i la inserció en el teixit social.
- La situació jurídica administrativa, el desconeixement de recursos, la desigualtat de gènere, el racisme i la discriminació, i la manca de xarxa social són **factors que obstaculitzen**, dificulten i que poden determinar la inserció laboral de persones migrants i refugiades.

Benestar i drets socials

L'accés als drets socials i altres recursos determinen el benestar de les persones. A tot l'estat espanyol el primer instrument que permet l'accés als drets socials bàsics com la salut i la educació, més enllà de la situació jurídica i laboral, és l'empadronament.

L'empadronament és una obligació dels ajuntaments. Els últims anys s'ha observat un augment de les dificultats per empadronar-se entre persones recentment arribades, el que significa un greu problema per accedir als drets socials i també per a l'obtenció del permís de treball. A excepció de dos casos, a Sant Joan Despí no s'han trobat grans dificultats per l'empadronament, malgrat sí dificultats d'accés a drets socials com la salut mental i la educació reglada per diferents motius.

- Les feines no qualificades tenen conseqüències en la **salut** a llarg termini i també en el procés d'integració social.
- Les persones migrades de forma forçosa i refugiades que necessiten **acompanyament psicoemocional** desconeixen els recursos de salut mental.
- En **adolescents nouvinguts** es van detectar algunes dificultats per accedir a la educació reglada, el que ha de ser una absoluta prioritat i per tant, s'ha de reforçar l'acompanyament i orientació des dels serveis d'acollida.
- Hi ha **risc** de que l'abandonament escolar, la derivació a formacions no reglades o a l'escola d'adults es converteixen en una **situació sistèmica**. Quan això succeeix no es derivació, és una expulsió i s'ha de fer acompanyament per a que això no passi.
- Al barri de Les Planes, i especialment a la població d'origen marroquí n'hi ha una gran preocupació pel tema habitatge. Una gran quantitat de famílies viuen a pisos de 50m2 amb 3 o 4 fills/es i molts amb fills o filles adolescents.
- L'**oci** sol ser un aspecte oblidat en la vida de persones migrades i refugiades, però resulta essencial per a la integració social i per al benestar a més de que generen espais de trobada on es construeix xarxa i teixit social.
- Es detecten problemes d'accés a espais esportius i d'oci per part de famílies migrades del barri de Les Planes.
- S'ha de normalitzar més la presència als espais públics de població migrant i refugiada.

Concentració i segregació escolar

La concentració i la segregació escolar són fenòmens diferents i amb diferents conseqüències que cal observar i actuar segons els casos a Sant Joan Despí. Mentre que la concentració escolar no és un problema, la segregació escolar sí ho és.

A una escola del barri de Les Planes hi ha una **hiper-visibilització** de població migrant producte de la concentració i a vegades és mal anomenada “ghetto”. Si la població té recursos adequats això no significa un problema. En canvi, als instituts hi ha **invisibilització de la població migrant**, que emmascara **segregació escolar**. Les imatges de la web de l'Ajuntament de Sant Joan Despí, sense voler-ho, reflecteixen de forma simbòlica la situació de segregació i que, lamentablement, és real. S'ha de treballar per desactivar els mecanismes diferenciadors que legitimen o naturalitzen la segregació escolar entre els dos instituts de Sant Joan Despí, i que perjudiquen a la població dels estrats més baixos, incloent la població d'origen estranger.

Centres Públics

- [CEIP Sant Francesc d'Assís](#)
- [CEIP Pau Casals](#)
- [CEIP Espai 3](#)
- [CEIP Joan Perich i Valls](#)
- [CEIP Roser Capdevila](#)

Centres Concertats

- [Escola Ateneu Instructiu](#)
- [Institució Educativa Gran Capità](#)
- [El Brot](#)

Relacions socials

Les xarxes de relacions socials de les persones migrants i refugiades omplen un paper fonamental al procés migratori, a vegades tan important com un permís de treball. Proporcionen suport bàsic d'integració: habitatge, feina, suport domèstic, ajudes per a la criança, protecció i ajuda en períodes difícils, acompanyament, suport emocional i el que és molt important per a l'acollida, la circulació sobre informació jurídica i recursos socials, i la relació amb les institucions (per exemple, apuntar-se als cursos d'acollida o de català).

- Les xarxes de suport i els cercles de confiança juguen un paper clau en el procés migratori, d'arribada i d'acollida. Quan les xarxes i el cercles de confiança són escassos (per exemple a la migració forçada), les institucions han d'estar present per donar suport.
- Els cursos d'acollida coordinats per l'Ajuntament són un espai de trobada on generar xarxes de suport efectives i vincles sòlids en el procés d'acollida i d'integració.
- Al procés d'acollida i integració social es diferencien les **xarxes socials i el capital social** (que també és producte de les xarxes socials) com a dues necessitats diferents. Les xarxes socials d'acollida serveixen per donar suport i el capital social per generar oportunitats i accés a recursos.
- Les xarxes de suport són imprescindibles en el procés d'acollida i el capital social és imprescindible per a l'ascens social i la integració social.
- La interacció a la vida social, els espais de participació a nivell municipal, els cursos d'acollida, el teixit social, l'associacionisme migrant, activitats cívics i culturals, i la participació política són espais on es generen xarxes socials i també capital social.
- A Sant Joan Despí, la població migrant i refugiada necessita més espais on generar i produir capital social.

Ciutadania i participació

La participació, ja sigui al món associatiu, cívic, social, cultural o polític, és un **indicador** d'integració social i en molts casos de pertinença. Però també s'ha de veure, i per tant fomentar, com un **pas cap a la integració social i la pertinença**. Malgrat a vegades no tothom vol participar a espais cívics, és important que es garanteixi la possibilitat d'accedir a espais de participació a la població migrant i refugiada.

- La **acollida i la participació** van de la ma, i els cursos de primera acollida són una oportunitat per a fomentar la participació.
- La participació cívica en diferents espais dona visibilitat, presència i **apoderament** a la població migrada i refugiada a nivell de col·lectiu.
- **L'associacionisme migrant** respon a una necessitat humana de reunir-se i a les necessitats d'acollida de la població migrant i refugiada, alhora que pot ser un catalitzador de la integració social i de la participació política, a curt i a llarg termini.
- El **teixit social** de Sant Joan Despí no és del tot fort i cohesionat però hi ha necessitat, interès i voluntat d'enfortir-ho. La població migrant i refugiada pot i ha de contribuir com a subjecte actiu per a aquest enfortiment i interacció.
- Les necessitats de la població migrant i refugiada són una oportunitat per enfortir el teixit social, l'associacionisme i els moviments veïnals.
- La participació de la població migrant i refugiada contribueix a **construir un "nosaltres"**, trencant la visió dicotòmica entre població autòctona i migrant.
- L'accés a la **representació política** (plena ciutadania) s'ha de fomentar com un dret i també com un catalitzador de la integració social i trencaments de sostre de vidre.

“Cómo los programas de los cursos y esto qué empiezas a ver la manera... cómo los trabajos sociales te ayudan a acercarte y si tú participas activamente con estos trabajos, a desarrollarlos, es un mundo bonito porque te va acercando de una forma muy espontánea... (...) Sabes que aquí en Sant Joan con los cursos de integración ésta que he recibido es dónde he aprendido más, he tenido más conocimiento acerca de la sociedad catalana y bueno estoy contentísimo por eso mismo. ¿Qué espero? Pues yo espero aportar, espero aprender más, espero conseguir una integración total, espero poder ayudar a otros a conseguirla.

Home migrant d'Hondures

Convivència i pertinença

La convivència i la pertinença són aspectes que recullen tots els anteriors i que apunten el camí de l'acollida cap a la integració social, des d'una perspectiva simbòlica però que també inclou les dimensions materials. Al treball de camp va quedar clar la rellevància de la convivència i la pertinença en el procés d'integració social. No obstant, entre la població local es troben percepcions diferents en relació amb l'acollida i la pertinença que s'ha de treballar en post d'objectius i marcs comuns.

- Per part de la població migrant i refugiada Sant Joan Despí es percep com un “poble tranquil” i un lloc de pau i acollidor, malgrat moltes persones han passat per situacions de “fronterització quotidiana” (Yuval-Davis, 2016) que van des de certa “distància” fins a episodis de racisme i discriminació que han repercutit de forma molt negativa al procés d'acollida i integració social.
- El episodis de “fronterització quotidiana” marquen un clar missatge de no pertinença que s'ha de revertir.
- La criminalització de la joventut al carrer és una situació i percepció dels joves, tant autòctons com d'origen estranger, i tampoc diferencia estrat social, però sí als espais on mouen.
- Algunes joves d'origen marroquí van percebre l'augment d'episodis de “fronterització quotidiana” arran del conflicte al voltant de la nau ocupada al barri de Les Planes.

La pertinença és un concepte adoptat de la pedagogia que és reconegut a la base de la piràmide de necessitats definida per Maslow. La pertinença es troba en tercera posició després de les necessitats bàsiques fisiològiques i de seguretat, i està associada a l'afecte, la amistat i la acceptació.

Les aportacions i narratives al voltant del concepte de pertinença que van fer les persones migrants i refugiades serveixen per donar una idea per al enfocament d'una política pública basada en la pertinença com un element que reuneix el benestar, la participació, l'arrelament, les aspiracions, la resiliència i els vincles al territori on es viu, més enllà de la identitat d'origen.

---

*“Estar confortable, no en materia de cosas, sino la sensación que tienes de estar en casa. No he nacido aquí, pero estoy bien aquí, me siento respetado, me siento como una. Me siento parte del **engranaje de la máquina**. Pertenecer es esto, es que la gente que sepa que yo con mi trabajo me acepte y no me juzgue porque he venido de otro sitio, que yo ayudo a España a crecer con mi trabajo.*

Dona migrant de Brasil

- La convivència i la pertinença també es forgen en el dia a dia en petits espais del poble i en trobades casuals. S'han de fomentar espais de trobada per a que sorgeixen moments d'interacció que construeixen pertinença i cohesió.
- La pertinença es construeix a partir de **marcs compartits**. Es pot també fomentar a partir de narratives comunes i històries compartides per treballar la cohesió d'un grup o d'una comunitat, emfatitzant allò que es comparteix per sobre d'allò que diferencia a les persones.
- La pertinença també suposa reconèixer la **pluralitat i diversitat** de les persones que conformen una societat, visibilitzar-la amb normalitat i promoure la **interacció**, o el que es coneix com **interculturalitat**.
- La pertinença és múltiple. És a dir, hi ha múltiples pertinences, i sempre sumen.

Conclusions

Les migracions internacionals al Baix Llobregat i a Sant Joan Despí són un fenomen estructural dels últims trenta anys en un context de globalització, i que han tornat a créixer als últims tres anys després del llarg període de recessió econòmica. La població migrant i refugiada a Sant Joan és de diversos orígens, molt heterogènia i de tots els estrats socials. S'ha instal·lat a tots als barris, malgrat és més visible al barri de Les Planes. Les dinàmiques de les migracions internacionals a Sant Joan Despí són de població arrelada i de llarga permanència que porta més de deu anys, dins de la qual també hi ha joves crescuts i escolaritzats a Sant Joan Despí, i, d'altra banda, població recentment arribada entre la qual hi ha persones refugiades de Veneçuela, Colòmbia i Centreamèrica.

Les persones migrants i refugiades presenten necessitats específiques d'acollida que van més enllà de les condicions materials i que també impliquen el coneixement de l'entorn i la necessitat d'enfortir les xarxes de suport i el capital social. Les persones refugiades també presenten necessitats específiques d'acompanyament i d'atenció psicoemocional per la violència viscuda, però alhora troben a Sant Joan Despí un lloc de pau i tranquil·litat on viure, el que els genera un vincle afectiu amb el territori i de voluntat d'integració i arrelament.

Malgrat a Sant Joan un 42% de les persones nascudes a l'estranger té nacionalitat espanyola (o sigui, són ciutadans i ciutadanes de ple drets), aquesta situació no es reflecteix al teixit social ni a la representació política de la diversitat i de la condició migratòria. La participació cívica i política dels migrants i refugiats és baixa. Els cursos de primera acollida són una bona oportunitat per generar participació, vincles i interacció entre gent del poble. Les persones migrades, a partir de la reivindicació de les seves necessitats, són també una oportunitat i un capital per enfortir el teixit social del poble, l'associacionisme i la interacció amb les institucions.

És necessari construir un nou model d'inclusió que impliqui igualtat, interculturalitat, convivència i cohesió social. Aquest model pot construir-se a partir de polítiques que apuntalin la pertinença, des de la creació de marcs compartits i narratives comunes. Amb l'objectiu d'implementar polítiques eficaces i de construir un nou marc de referència, la acollida s'ha de veure com una política pública necessària que va més enllà de l'àmbit de la migració i l'asil, i es converteix en un àmbit que pertoca a tota la població en post de la convivència, la cohesió social i la pertinença. És necessari construir un nou model d'inclusió que impliqui igualtat, interculturalitat, convivència i cohesió social.

Identificació de necessitats i recomanacions

- Plantejar l'acollida com una política pública que apunti el procés d'integració social i pertinència i que impliqui a tota la població de Sant Joan Despí i el teixit associatiu i veïnal.
- Reforçar la atenció jurídica per atendre necessitats específiques del procés d'acollida com el dret d'asil per violència, l'acompanyament jurídic per a l'arrelament i la reagrupació familiar de fills i filles. Així mateix, es veu necessari incloure l'acompanyament jurídic per al tràmit de nacionalitat, especialment entre el col·lectiu marroquí.
- Construir narratives comunes sobre l'acollida i integració social de persones i famílies refugiades d'Amèrica Llatina a Sant Joan Despí, i transmetre la percepció de Sant Joan com un lloc on trobar la pau.
- Enfortir el teixit social per a la inserció laboral amb accions focalitzades en la necessitat de capital social de les persones migrades i refugiades.
- Enfortir les xarxes socials de suport i dispositius de suport a la població en situació d'aïllament i possible risc de vulnerabilitat, especialment a dones treballadores de la cura en règim intern.
- Reforçar i enfortir la implicació del teixit associatiu i veïnal de Sant Joan a la Unitat d'acollida (mòdul B i C).
- Coordinació per prevenir i/o combatre la segregació escolar i els mecanismes diferenciadors a l'àmbit educatiu.
- Fomentar l'associacionisme migrant en post de la participació, representació i inclusió.
- Promoure la interacció i els espais de trobada entre el teixit social, incloent població migrada, a partir d'activitats, referències i marcs comuns.
- Visibilitzar les persones comerciants d'origen migrant i donar suport a la inserció al teixit associatiu. Fomentar l'emprenedoria i divulgar els cursos i formacions en coordinació amb Promodespí.
- Fomentar la participació cívica i política de persones migrants i refugiades, amb l'objectiu de assolir representació política.
- Promoure accions per construir marcs comuns de pertinència al voltant de valors compartits i de la migració com un fenomen social estructural que succeeix a tot el món.

Referències

Barnard, H. R. (2012) *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*, London, Sage Publications.

Ferguson, C. (2008). "Promoting Social Integration: Background Paper for Discussion", Report commissioned by the United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA) for the Expert Group Meeting on Promoting Social Integration, Helsinki, Finland.

Fraser, N. (1996) *Social justice in the age of identity politics: redistribution, recognition and participation*, Stanford Lectures.

Generalitat de Catalunya, secretaria d'Igualtat, Migracions i Ciutadania, Procés participatiu del Pacte Nacional per a la Interculturalitat (PNI)
<https://participa.gencat.cat/processes/interculturalitat>

Generalitat de Catalunya, Institut d'estadística de Catalunya (INDESCAT),
<https://www.idescat.cat/?lang=es> data de consulta: 16 de gener de 2020.

Guber, R. (2001) *La etnografía: Método, campo y reflexividad*, Bogotá: Grupo Editorial Norma.

Iglesias-Martínez, J., Estrada, C. (2018). ¿Birds of passage? La integración social de la población refugiada en España. *Iberoamerican Journal of Development Studies*, 7(1): 144-167.
https://doi.org/10.26754/ojs_ried/ijds.279

Yuval-Davis, N. (2006) *Belonging and the politics of belonging*, *Patterns of Prejudice*, 40:3, 197-214.